

UOT 32

YENİ DÜNYA NİZAMINDA SİVİLİZASIYA AMİLİ

Toğrul Salmanzadə

Bakı Dövlət Universiteti, dissertant

Orcid ID 0000-0002-3654-1867

togrulsalmanzada@gmail.com

Xülasə. Soyuq müharibədən sonrakı dövrə nəzər saldıqda, bipolyar (ikiqütblü) dünya nizamının dağılmasından sonra yeni qütblərin hansı mərkəzlər və ya hansı sistemlər, ideologiyalar əsasında formalaşması ilə bağlı bir qeyri-müəyyənlik var idi. Belə bir şəraitdə sivilizasiyalararası münasibətlər probleminin ortaya çıxması *mədəni qütbləşməyə* şərait yaradır. Tarixən formalaşmış olan və dərin siyasi, iqtisadi, mədəni dayaqlara sahib olan sivilizasiya amili, bu vaxta qədər praktiki olaraq Qərbi və Şərqi blokları altında təmsil olunan digər qütblər (Uzaq Şərqi, Latın Amerikasını, və. s.) üçün də yenidən formalaşma imkanı yaradır. Beləliklə, sivilizasiya münasibətləri həm də yeni beynəlxalq münasibətlər sistemində multipolyarizasiyanın (çoxqütblülük) əsas sütunu kimi çıxış etməyə başladı. Bütün bu proseslər isə sivilizasiyalararası dialoqun beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təminində əsas faktor kimi nəzərdən keçirilməsini tələb edir.

Yeni dünya nizamına alternativ olaraq təqdim olunan sivilizasiyalararası dialoqun qeyd olunan problemləri nə dərəcədə həll etmək imkanında olduğu və bu zaman hansı məsələlərin bu kontekstdən kənar qalacağı bu məqalənin müzakirə mövzudur. Bununla yanaşı, sivilizasiyalararası dialoq dövlətlərarası münasibətlərə aid olmaqla yanaşı, bu məqsədə tam nail olmaq üçün qeyri-dövlət aktorları, xüsusilə mədəni qruplararası münasibətləri də əhatə etməlidir. Sivilizasiyalararası dialoq anlayışı bir sülh və təhlükəsizlik yanaşması kimi qəbul olunsun da, bu kontekstdə bəhs olunan sülh və təhlükəsizlik məsələsi də ənənəvi müharibənin olmaması kimi xarakterizə olunan təhlükəsizlik anlayışından fərqli kontekstdə nəzərdən keçirilməlidir.

Açar sözlər: yeni dünya nizamı, sivilizasiya, dialoq, xarici siyasət, qloballaşma

ФАКТОР ЦИВИЛИЗАЦИИ В НОВОМ МИРОВОМ ПОРЯДКЕ

Тоғрул Салманзаде

Резюме. После периода холодной войны возникла неуверенность в том, какие центры, системы или идеологии сформируют новые глобальные полюса после краха биполярного мирового порядка. В такой ситуации возникновение проблемы межцивилизационных отношений создает условия для культурной поляризации. Фактор цивилизации, сложившийся исторически и имеющий глубокую политическую, экономическую и культурную поддержку, позволяет реформировать другие полюса (Дальний Восток, Латинская Америка и др.), которые практически были представлены в рамках Западного и Восточного блоков. Таким образом, цивилизационные отношения также стали выступать в качестве главной опоры многополярности в новой системе международных отношений. Все эти процессы требуют, чтобы диалог между цивилизациями рассматривался как ключевой фактор обеспечения международного мира и безопасности.

Насколько межцивилизационный диалог, как альтернатива новому мировому порядку, способен решить эти проблемы, и какие вопросы будут исключены из этого контекста, является предметом обсуждения в данном контексте. В то же время диалог между цивилизациями касается не только межгосударственных отношений, но и отношений между негосударственными субъектами, особенно между культурными группами, для полного достижения этой цели. Хотя концепция диалога между цивилизациями принята как подход к миру и безопасности, вопрос мира и безопасности в этом контексте также должен рассматриваться в другом контексте, чем концепция безопасности, которая характеризуется

отсутствием традиционных войн.

Ключевые слова: новый мировой порядок, цивилизация, диалог, внешняя политика, глобализация

THE FACTOR OF CIVILIZATION IN THE NEW WORLD ORDER

Toghrul Salmanzade

Abstract. On casting a glance at post cold war period, breakdown of bipolar world order there was observed some uncertainty about what centers or what systems, ideologies will ground formation of on a new globes. In such a situation, the emergence of a problem of inter-civilization relations creates conditions for cultural polarization. The factor of civilization, historically formed, and inherited with deep political, economic and cultural values, gives possibility of forming anew of being in practice Western and Eastern blocs (Far East, Latin America and so on), as well. So, the relations of civilization began to come as a foundation of multi-polarization in a new system of international relations. All these processes demand to consider inter-civilization dialogue as the main factor that provide world peace and safety.

The noted problem of inter-civilizational dialogue suggested as an alternative to a new world order, its possibility of solving them to what extent and what problem will be left out of this context should be a subject of disputes in this light. Besides, relation of inter-civilization dialogue to interstates relationship is to be achieved attracting also relations between non-governmental actors in particular cultural groups. Though, the nation of inter-civilization dialogue is admitted the task of peace and safety stated in this context should be considered as avoiding traditional war in context differed context from the conception of safety.

Keywords: a new world order, civilization, dialogue, foreign politics, globalization.

Əsas hissə

Giriş. Soyuq müharibənin Qərbin qələbəsi ilə başa çatması ilə dünya siyasi fikrində yarım əsrə yaxın hakim olan “güc balans” sistemi də bitdi. Ardından Qərb dəyərlərinin və sisteminin ötən əsr boyu daim yüksəlişdə olması, sonda bütün dünyada qəbul edilməsi və universal kimi qəbul olunması dünya siyasətini yeni bir formada transformasiya etdi. Bunun ardınca, Fransis Fukuyamanın “Tarixin sonu və sonuncu insan” kitabında iddia etdiyi kimi, qısamüddətli birqütblü dünya nizamı təşəkkül tapsa da, XXI əsrdən bu nizamda yeni güclər — mərkəzlər formalaşmağa başladı. Eyni zamanda bu mərkəzlərdə yeni ideologiyalar da inkişaf edirdi və çox zaman bu, regional tarixi dəyərlərə istinad etməklə baş verirdi. Bununla da sivilizasiya anlayışı beynəlxalq münasibətlərdə yeni bir faktora çevrildi və hətta onların aktor kimi çıxışı məsələsi gündəmə gəldi. Bu yanaşmanın formalaşmasında Samuel Hantinqtonun “Sivilizasiyaların toqquşması” tezisi başlanğıc rolunu oynamışdı. Regionalizmin inkişafı Qərbin universalizminə rəqib kimi çıxış edirdi və belə olan halda Qərb özü də digərləri kimi, bir sivilizasiya olaraq qəbul olunmağa başladı.

Yeni dünya nizamı dedikdə biz ikiqütblü dünya nizamının bitməsindən sonra formalaşmaqda olan nizamı nəzərdən keçiririk. Ümumilikdə isə termin keçmiş ABŞ prezidentləri olan Vudro Vilson, Franklin Ruzvelt, Corc Buş tərəfindən istifadə olunmuşdu.

Sovet İttifaqının çökməsi ilə bir çox nəzəriyyəçilər və siyasətçilər tərəfindən dünyanın iki qütbə bölünməsi və onlar arasında mübarizəsi erasının bitməsi fikri səslənməyə başladı. Eyni zamanda, özamankı ABŞ prezidenti birinci Corc Buş da yeni dünya nizamında artıq azadlıq, demokratiya və kapitalizmin totalitarizmə qalib gəldiyini elan etdi. Bunun ardınca İraqa qarşı yaradılan koalisiya isə yeni kollektiv kimlik fenomeninin yaradılmasının başlanğıcı idi.[2, s. 23]

Yeni dünya nizamına alternativ proqnozlar. Yeni dünya nizamının amerikan hegemoniyasının digər bir hegemoniya ilə əvəzlənməsi ilə, yoxsa İkinci Dünya müharibəsinə qədər olan çoxqütblü nizama qayıdıqla formalaşacağı barədə müxtəlif fikirlər var. Aykenberi yazır ki, ABŞ-

ın yüksəlişindən və ya zəifləməsindən asılı olmayaraq liberal hegemoniya düzəni mövcudluğunu qoruyacaq və hətta digər güc mərkəzlərini bu sistemə daxil edə bilər. [5, s. 345] Aykenberinin qeyd etdiyi liberal hegemoniyanın yaranmasına səbəb isə elə dünya nizamında 1950-ci illərdən qeyri-Qərb mərkəzlərinin yüksəlişi olmuşdu. Qeyd olunan vaxta qədər çoxqütblü dünya nizamı avrosentrik və Qərb mərkəzçi olmaqla təşkil olunurdu, yəni, adətən, əsas qütbləri Qərb ölkələri təşkil edirdi. Müasir çoxqütblü nizam isə hazırda dünyada mövcud sivilizasiyalar tərəfindən formalaşır. Bu xüsusiyyət artıq dünya nizamında köklü norma və prinsip dəyişkənliyinə səbəb ola bilər. Hazırda beynəlxalq münasibətlər sistemində fundamental dəyişikliklər olmasa da, artıq sistemin qaydalarını Qərb təyin etmir.

Tehran Universitetinin professoru Homeyra Moşirzadə beynəlxalq münasibətlərdə Qərbin mərkəz, digər regionların isə periferiya kimi çıxış etdiyini yazır və bu nizamdan çıxış üçün beynəlxalq münasibətlərə sivilizasiyalararası dialoq çərçivəsində yanaşılması lazım olduğunu qeyd edir.[8, s. 214-215]

Yeni dünya nizamında sivilizasiya amili önə çıxdıqca beynəlxalq münasibətlər araşdırmaçıları tərəfindən, xüsusilə, Amitav Açırya və Fabio Petitio tərəfindən “çoxqütblü və çoxsəhnəli” (multipolar and multiplex) “dünya nizamı” ifadəsi işlədilməyə başlandı.[11, s. 78; 3, 5] “Çoxsəhnəli dünya nizamı” ifadəsi ilk dəfə 2014-cü ildə Amitav Açıryanın “Amerikan dünya nizamının sonu” adlı kitabında işlədilir və amerikan dünya nizamının sonu deyərək müəllif Britaniya imperiyasının dominantlığının başa çatdığı kimi, Amerikanın liderliyinin də sona yaxınlaşmasını nəzərdə tutur:

“Buna baxmayaraq yeni yaranan güc mərkəzləri arasında anlaşma, ortaq baxış olmadığından və resurs çatışmazlığından global hakimiyyət yaratmaq imkanına malik deyillər. Global hakimiyyətin gələcəyi üçün mövcud və hazırda formalaşan güclər arasında əməkdaşlıq zəruridir. Eyni zamanda, hazırki liberal-hegemon dünya nizamı regional gücləri təhdid kimi göstərir, regional güclər isə global ambisiyalar üçün əsas şərtin öz bölgələrində legitimliyi təmin etmək olduğunu unudurlar.”[1, s. 5]

Yeni dünya nizamı eyni zamanda “çoxmərhələli” olaraq formalaşır. Bunun səbəbi beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərə paralel olaraq digər aktorların inkişafıdır. Braziliya, Rusiya, Hindistan, Çin və Cənubi Afrikanın (2010-cu ildə daxil olur) BRİCS ölkələri adlı yeni birlik yaratması iqtisadi və daha sonra siyasi olaraq resursların birləşdirilməsinə yönəlib. Bu ölkələrin 2014-cü ildə Ukraynanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən BMT Qətnaməsinin qəbulunda iştirak etməməsi bir nümunə sayıla bilər.[10] Baxmayaraq ki, Hindistan və Çin arasında ərazi problemi var və yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Braziliya, Hindistan kimi ölkələr sərhədlərin toxunulmazlığı, daxili işlərə qarışmama dəstəkçisi olmuşdu.

Rusiya, Çin, Braziliya, Cənubi Afrika kimi ölkələr Qərb sivilizasiyasına rəqib mərkəzlər kimi formalaşırlar. Bu mərkəzlərə regional güc mərkəzləri deyil, sivilizasiya kimi yanaşmanın səbəbi onların ənənəvi siyasi sistemində də alternativ gətirmələri ilə bağlıdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz yeni norma və prinsiplərin yaradılması və möhkəmlənməsi, eyni zamanda regionlar daxilində münasibətlər, dəyərlər, ənənələr sistemində olan fərqlər onların yeni dünya nizamında daha çox sivilizasiya kimi iştirakını müəyyən edir. “Sivilizasiya” termini regionalizmlə bərabər inkişaf edir və qeyd etmək olar ki, panafrikanizm, panərəbizm ideyaları, əslində, 1950-ci illərdə sivilizasiya identikliyinə oyanması və regionalizmin başlanğıcı olmuşdu. Bu yeni regionların bir çoxu XXI əsrə qədər müstəmləkəlikdən sonrakı 50 ili, demək olar ki, dünya iqtisadiyyatında çox kiçik paya sahib idilər. 1980—2010-ci illər arasında bu ölkələrin sürətli iqtisadi inkişafı iqtisadiyyat-ticarət sahəsində paylarının 50 faizə qədər yüksəlməsi ilə nəticələnib.[14, s. 4] Bu isə, təbii ki, Qərbin dominant olduğu dünya nizamını təhdid etməyə başladı və bəziləri tərəfindən sivilizasiyaların toqquşması kimi təqdim olunmağa başladı. Bu yanaşma “Cənub” regionlarına və ya sivilizasiyalarına qarşı olan münasibətə “mədəni uyğunsuzluq”, “bəşəri ideallarla uyğunlaşmama” kimi mənəvi faktorlardan da istifadə etməklə bəraət qazandırma idi. Andryu Linqleyterin də qeyd etdiyi kimi, sivilizasiya ideyası Qərbin “geridə qalmış cəmiyyətlər”ə inkişaf gətirmə məntiqini yaratmışdı.[7, s. 125]

Müasir dünya nizamının yaranmasında Avropa və daha sonra ümumilikdə Qərb sivilizasiyası

əsas qüvvə olub, xüsusilə milli dövlət modelinin yaranması və sonra digər xalqlar tərəfindən mənimsənilməsi və ya onlara tətbiq olunması (Afrika ölkələri və bir sıra Asiya ölkələrində) beynəlxalq cəmiyyəti formalaşdırıb. Sonrakı dövrdə isə digər sivilizasiyaların mədəni cəhətdən təmsil olunmaması və ya ikinci planda qalması beynəlxalq cəmiyyətin fraqmentləşməsinə səbəb oldu. Beləliklə, XX əsrdə Avropa cəmiyyətinin beynəlxalq cəmiyyətə çevrilməsi bir o qədər də uğurlu olmadı. Yeni dünya nizamında sivilizasiyalar beynəlxalq münasibətlərdə onlara məxsus adətlərin və praktikaların da qəbul olunmasına çalışır. Məsələn, Çin dünyada ikinci böyük iqtisadi güc olaraq öz adətləri və kommunist praktikasını ilə təmsil olunur. Sivilizasiyalararası dialoq belə fərqli qütblər arasında sülh münasibətlərini inkişaf etdirməyi hədəfləyir. Eyni formada Latın Amerikası, Ərəb ölkələri, Hindistanı və digərlərini də göstərmək olar.

Rusiyalı filosof Aleksandr Dugin isə özünün “Çoxqütblü dünya nizamı nəzəriyyəsi” kitabında sivilizasiya elitəsi fikrini irəli sürür. Dugin qeyd edir ki, bu təbəqə hələ ki, mövcud deyil, lakin sivilizasiya mədəniyyətinin tam olaraq qəbul olunması ilə formalaşsın bilər.

“Hazırda Qərblə müqayisə olunacaq bir ölkə yoxdur, heç bir ölkə onunla rəqabət apara bilməz. Nəzəri olaraq da yalnız Qərb öz dəyərlərinin universal olmasında iddia edir. Daha öncə marksizm buna alternativ kimi düşünülürdü. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra isə yalnız liberal kapitalizm universal oldu. Qərbə qarşı durmaq üçün ikinci qütbün olması deyil, bütün qütblərin birləşməsi lazımdır və onlar strateji infrastrukturunu, sivilizasiyasını, mədəni və ideoloji kontenti ilə çıxış etməlidir.”[13]

Digər bir rusiyalı siyasi analitik və professor Leonid Qrinin “Dünya nizamı keçmişdə, indi və gələcəkdə” adlı məqaləsində hazırkı dövrü “yeni koalisiyalar epoxası” kimi adlandırır. Müəllif yeni güc balansını sisteminin formalaşmasından danışarkən, bunun ölkələr arasında müxtəlif müttəfiqliklər və koalisiyalar vasitəsilə baş tutacağını qeyd edir.[6, s.76]

Qərbdə və Rusiyada, eləcə də digər ölkələrdə siyasi fikir dünyada nizamındakı dəyişikliklərlə bağlı yaxın mövqedədir. Əsas fərq isə yeni nizamla baxışla bağlıdır. Qərb, təbii olaraq, bu prosesi neqativ qiymətləndirir, çünki öz dominantlığının zəifləməsi yeni təhdidlər yaradır. Digər regionlar və ya sivilizasiyalar isə qlobal güc olma fürsəti qazandığı üçün bu, onlar üçün pozitiv dəyişiklik sayılır.

Bütün bunları nəzərə alaraq, yeni dünya nizamının aşağıdakı şərtlərini müəyyən etmək olar:

1. Anti-qlobalizm birqütblü dünya nizamının qarşısını alır.
2. Hazırda dünya nizamı qeyri-stabildir və onun stabilləşməsi üçün digər qütblərin tam formalaşması lazımdır.
3. Yeni qütblər formalaşmamış olsa da, regionlararası əməkdaşlıq formaları genişlənir.
4. Regional birliklərin tarixi-mədəni əsaslarda inkişafı sivilizasiya anlayışının əhəmiyyətini mərkəzə gətirir.
5. Çoxqütblü dünya nizamında münasibətlərin tənzimlənməsi üçün sivilizasiyalararası dialoqa daha çox ehtiyac var.

F.Petitio S.Hantinqtonun tezisini realist siyasi nəzəriyyədə, sivilizasiyalararası dialoqu isə idelaist çərçivədə dəyərləndirir.[12, s.26]

Sonrakı dövrdə BMT Sivilizasiyalar Alyansının yaradılması, Beynəlxalq Dialoq Forumları göstərdi ki, bu yanaşma praqmatik siyasi praktika olaraq tətbiq olunur.

Sivilizasiyalararası münasibətlərə realizmin “qarışmama” ideyası çərçivəsində də yanaşılır və bu halda onlar arasında dialoq daha zəruri amilə çevrilir. Hans Köşler hətta “Multikulturalizm və beynəlxalq hüquq” kitabında keçmiş Qərb və Şərq blokları arasında münasibətlərin müasir formada “sivilizasiyalararası dinc və yanaşı mövcud olma” kimi qiymətləndirilə biləcəyini yazır.[9, s.65]

Yeni dünya nizamında 1990-cı illərdən etibarən iddia olunan “qlobal hakimiyyət” fikrinin əksinə olaraq postsekulyarizm, kollektiv kimlik, regionalizm ideyaları ilə Qərbin liberal demokratiya, individualizm, sekulyarizm ideyalarına qarşı çıxışlar yüksəlir. Qərb dəyərlərinin universal olaraq qəbul olunması digər sivilizasiyalarda, mədəniyyətlərdə bir çox özünəməxsusluqların və fərqli kimliklərin itirilməsinə də səbəb ola bilər. Bu, Qərb tərəfindən də dəstəklənən fərdlərin və mədəniyyətlərin individuallığı prinsipinin itməsi deməkdir. Sivilizasiya kimliyinin yüksəlməsi bu

baxımdan fərdlərin və mədəniyyətlərin təbii olaraq müdafiə olunmağa çalışmasıdır.

1964-cü ildə norveçli professor, sülh və konfliktologiya sahəsinin banisi kimi tanınan Yohan Qaltunq tərəfindən irəli sürülən “pozitiv və neqativ sülh nəzəriyyəsi”nə görə sülhün iki aspekti var: müharibənin olmadığı neqativ sülh və cəmiyyətlərin inteqrasiya etdiyi pozitiv sülh.[3, s.2] Y.Qaltunqa görə, cəmiyyətlər arasında əlaqələr bərpa olunmursa, bu, sadəcə, müharibənin olmadığı neqativ sülhdür və bu halda yenidən konflikt olma ehtimalı artır. 1969-cu ildə nəşr olunan məqaləsində isə Qaltunq “fərdi” və “struktur zorakılıq” terminlərini istifadəyə gətirir. Fərdi zorakılığın, yəni birbaşa olaraq fərdlərə yönələn fiziki hücumların olmaması neqativ sülh yaradır. Struktur zorakılıq isə sosial institutlar tərəfindən ayrı-seçkiliyə məruz qalmanı nəzərdə tutur və yalnız hər iki halın qarşısının alınması pozitiv sülh kimi qiymətləndirilir.[4, s.183]

Bu nəzəriyyəni sivilizasiyalararası münasibətlərə tətbiq etsək görərik ki, hazırda bu münasibətlərdə qütbləşmə gedir və aktiv müharibənin olmadığı və kiçik konfliktlərin (Yaxın Şərqdə, Ukraynada olan konfliktlər) olduğu neqativ sülh mövcuddur. Sivilizasiyalararası dialoqun inkişafı bu kontekstdə “sülh quruculuğu” yanaşması kimi qəbul oluna bilər və onlar arasında əməkdaşlıq dinc-yanaşı yaşamaq imkanlarını genişləndirir. Beləliklə, sivilizasiyalararası dialoq, xüsusilə onun siyasi hakimiyyətlər vasitəsilə inkişafı *global pozitiv sülh* kimi xarakterizə edə biləcəyimiz dünya nizamının yaranmasında əsas vasitədir.

Sivilizasiyalararası münasibətlərdə olan bu problem sivilizasiyalar daxilində də özünü göstərir. Bu problemi isə fərdi və struktur zorakılıq yanaşması çərçivəsində müəyyən edə bilərik. Bu qəbildən olan immiqrantların Avropaya girişinin məhdudlaşdırılması, orada yaşayanların ayrı-seçkiliyə məruz qalması halları struktur zorakılıq yaradır. Bu problem xüsusilə Qərb və İslam münasibətlərində neqativ effekt yaradır. ABŞ və Latın Amerikasını münasibətlərinə nəzər saldıqda isə ispanillilərin sosial xidmətlərdən bərabər formada istifadə edə bilməməsi, coğrafi yaxınlığa baxmayaraq, bu ölkə Latın Amerikasını arasında münasibətlərə hər zaman mənfəət təsir edir.

Burada əsas problemlərdən biri global siyasi-mədəni münasibətlər sistemində Qərbdən başqa, bir çox digər sivilizasiyalar vahid formalaşmış dəyərlər sistemi ilə çıxış edə bilmir. Rusiya özünün “Yeni Avrasiyaçılıq” siyasəti, Çin - iqtisadi ekspansionizm siyasəti, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri isə ASEAN çərçivəsində öz siyasi-iqtisadi əməkdaşlıq siyasətləri ilə yeni qütblər yaratmağa çalışırlar, lakin bu siyasətlər iddia olunan regionlarda belə tam qəbul olunmur. Bu da sivilizasiyaların dialoqu prosesində qeyri-müəyyənliklə nəticələnir.

Buna baxmayaraq sivilizasiyalararası dialoq formalaşmada olan çoxqütblü dünya nizamında sabitliyin təmini üçün unikal imkanlar vardır. Yeni nizamı bu dialoqun köməyi çoxsivilizasiyalı, stabil, pozitiv sülh sistemə çevrilə bilər. Bu mənada biz dünya nizamının yenidən qurulmasından deyil, istiqamət dəyişməsindən danışa bilərik, çünki proseslər qeyd olunan global hakimiyyət iddiası istiqamətində baş vermir və ciddi müqavimətlə üzləşir. Sivilizasiyalararası dialoq isə güc münasibətləri üzərində qurulan beynəlxalq sistemdə bu dialoqun köməyi sülhün təmin olunmasını hədəfləyir. Bu mənada yeni dünya nizamında sivilizasiyalararası dialoq həm də normativ dəyər, siyasi-nəzəri baza rolunu oynaya bilər.

Nəticə. Sivilizasiyalararası dialoq yanaşması müasir dünya siyasətinə alternativ yanaşma gətirməklə yanaşı, həm də müasir siyasi elmin və beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsinin Qərb mərkəzçiliyindən daha global hal almasına yönəlib. Deməli, sivilizasiyalararası dialoq ideyası həm praktik-siyasi, həm də elmi-siyasi olaraq tədqiq olunur. Birinci halda o, global siyasi münasibətlərdə plüralizmi inkişaf etdirir, ikinci halda isə siyasi elmin zənginləşməsinə imkan yaradır. Məlumdur ki, beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi hazırda global proseslərin və bir çox xarici siyasət məsələlərinin izahını verməkdə və ya proqnozlaşdırmada problemlə üzləşir. Qeyd etmək olar ki, bu onun yalnız Qərbyönlü nəzəriyyələrə istinad etməsi və digər sivilizasiyalara aid siyasi, sosio-mədəni dəyərləri gözdən keçirməsindən qaynaqlanır.

Hazırda həm regional, həm də global münasibətlərdə nizamın dəyişməsi baş verir. Birinci prosesin uğurlu olması üçün regional olaraq multikulturalizmin inkişafı, ikinci mərhələdə isə global səviyyədə multisivilizasiya yanaşmasının qəbulu lazımdır. Proseslərin bu formada inkişafı hazırkı

qütbləşmənin neqativ istiqamətdən pozitiv istiqamətə dəyişməsinə imkan yaradar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Acharya A. The End of American World Order (Ch1) / - Cambridge: UK: Polity Press, - 2014. - 224 pages.
2. Cannadine D. Civilization - Baltimore: The Yale Review, Published by Johns Hopkins University Press, - 2013(January), Volume 101, Number 1.
3. Galtung J. An Editorial // Journal of Peace Research, 1964, vol. 1, no. 1.
4. Galtung J. Violence, Peace, and Peace Research // Journal of Peace Research, - 1969, vol. 6, no. 3.
5. Ikenberry G. Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order / - Princeton, New Jersey: Princeton University Press, - 2011. – 392 p.
6. Leonid G. World Order in the Past, Present, and Future / Leonid Grinin, Alexey Andreev, Ilya Ilyin // Social evolution & history, Uchitel Publishing House, - 2016, 15 (1).
7. Linklater A. The Idea of Civilization and the Making of the Global Order / - Bristol: Bristol University Press, - 2020. 340 p.
8. Moshirzadeh H. The Idea of Dialogue of Civilizations and Core-Periphery Dialogue in International Relations // All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace, - 2020, V9, N2.
9. Multiculturalism and International Law: essays in Honour of Edward McWhinney / Edited by Sienho Yee, Jacques-Yvan Morin – Boston: Leiden, - 2009. - 772 p.
10. Palacio A. What do the BRICS mean for US leadership? / World Economic Forum. – October 1, 2015. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2015/10/what-do-the-brics-mean-for-us-leadership/>
11. Petito F. Dialogue of Civilizations in a Multipolar World: Toward a Multicivilizational-Multiplex World Order // International Studies Review, - 2016 March, Volume 18, Issue 1.
12. Petito F. Khatami' Dialogue among Civilizations as International Political Theory // - Tehran: The International Journal of Humanities, - 2004, Volume 11, Issue 3.
13. Speranskaja, Natella, & Dugin, Alexander. Civilization as Political Concept / The Center for Euro-Atlantic Studies / - 27.6.2014. URL: <https://www.ceas-serbia.org/en/prenosimo/2843-civilization-as-political-concept>
14. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World // Human Development Report. - New York, NY: United Nations Development Program, - 2013. - 19 pages.

Göndərilib: 11.06.21 Qəbul edilib: 14.09.21